

stichting
speciaal
onderwijs &
expertisecentra

Met onder
andere:

PILOT VSO 1
VOORZIET IN
BEHOEFTE

ISA IS HIER OP
HAAR PLEK

PASSEND
ONDERWIJS
WERKT!

LEVEND
VERLIES

VOORWOORD

U heeft een exemplaar van ons nieuwe magazine in handen. Fijn dat u de moeite neemt het in te kijken. Wij zijn er erg trots op. Er staat een aantal prachtige verhalen in over succesvolle samenwerkingen: voorbeelden van hoe passend onderwijs naar onze mening bedoeld is.

De gemene deler in al deze verhalen zijn de professionals die de handen ineenslaan om een leerling te kunnen bieden wat hij of zij nodig heeft. Daar waar mensen bereid zijn kennis te delen, te leren, ondersteuning te zoeken en hulpvragen te stellen, zien we succesvolle samenwerkingen ontstaan. Daar worden leerlingen beter van en als bonus levert het ook nog mooie verhalen op.

Voor veel leerkrachten is het telkens weer een uitdaging om leerlingen adequaat te ondersteunen. Wij spreken veel leerkrachten, leerlingen en ouders die helaas de weg naar de juiste ondersteuning moeilijk kunnen vinden. De gevolgen - stress bij leerkrachten, leerlingen en ouders - kunnen in veel gevallen worden voorkomen door eerder de samenwerking te zoeken en hulp te vragen. Er zijn mogelijkheden genoeg. Dat gaat echter niet vanzelf: dat kost tijd, moeite en geld.

De verhalen in dit magazine laten zien dat waar mensen de bereidheid hebben die moeite te doen, successen worden behaald. We horen vaak dat er geen geld zou zijn voor begeleiding. Laat ik het duidelijk stellen: geld kan én mag nooit het probleem zijn. In het regulier onderwijs is er per leerling gemiddeld rond de 200 euro per jaar beschikbaar vanuit de samenwerkingsverbanden passend onderwijs. Dat is voor een gemiddelde school van 200 leerlingen dus circa 40.000 euro per jaar (afhankelijk van beleid van schoolbesturen en

verschillen tussen samenwerkingsverbanden soms zelfs behoorlijk meer). Voor dat bedrag kun je veel begeleiding, scholing en ondersteuning organiseren. Kortom: waar een wil is, is een weg.

Voor aan aantal leerlingen is speciaal onderwijs de best passende plek. Daarom vertellen we in dit magazine ook welke ontwikkelingen er op onze eigen scholen zijn. De groei die we momenteel doormaken (de laatste drie jaren tussen de 5% en 10% per jaar) vinden we echter zorgelijk. Er zijn steeds meer kinderen die in het regulier onderwijs niet passend (kunnen) worden ondersteund. Alleen door goed samen te werken kunnen we daar verandering in brengen. Ik hoop dat de verhalen in dit magazine u inspireren en stimuleren om werk te maken van het bundelen en delen van expertise door de samenwerking te zoeken.

U kunt ons daarvoor altijd benaderen. We zeggen het niet voor niets: SSOE denkt graag met u mee!

*Hilbert de Vries
Bestuurder SSOE*

PASSEND ONDERWIJS WERKT! - INHOUD

04 ISA IS HIER OP HAAR PLEK

08 PILOT VSO 1 VOORZIET IN BEHOEFTE

10 PASSENDE ARRANGEMENTEN VOOR KINDEREN MET SYNDROOM VAN DOWN

13 NUMICON BREDE BASIS

14 AUTISME EN HET BELANG VAN GOEDE BEELDVORMING

17 DOELGERICHT WERKEN AAN DE SOCIAAL-EMOTIONELE ONTWIKKELING

18 OMSLAG NAAR OPBRENGST-GERICHT WERKEN

22 VOORBEREIDING OP WONEN, WERKEN EN VRIJE TIJD

25 SAMENWERKING MET SCHOLEN EN ZORGPARTNERS

26 NOA EN JADE EN DE TOBII PC EYE GO

28 SCHOLING IS VERHELDEREND, PRAKTISCH EN OP MAAT

31 LEREN VAN ELKAAR

32 LEVEND VERLIES

33 ÉÉN-KIND-ÉÉN-PLAN

34 OP HET ATC ONTDEKKEN JONGEREN WAAR HUN KWALITEITEN LIGGEN

37 OOK ACTIEF IN LIMBURG

39 SSOE

'ISA IS HIER OP HAAR PLEK'

Elke 6 weken is er op basisschool Sint Albertus in Loosbroek georganiseerd overleg over Isa (5), leerling in groep 2. Dan bespreken vader Ton de Mol, moeder Nathalie van Dalen, leerkrachten Ellen Princen en Judith Holleman, onderwijsassistente Danielle van Kessel, intern begeleider Miek Leeijen en Marga Sillekens van de Externe Dienstverlening van SSOE de voortgang van Isa: wat is de medische status, hoe gaat het met Isa op school, wat gaat goed, wat is er eventueel nodig en waar ligt de focus op de korte termijn?

STAAT SCHOOL ERVOOR OPEN?

'Toen Isa een paar jaar geleden instroomde in groep 1 van basisschool Sint Albertus vonden we dat heel spannend. We hadden van tevoren niet durven dromen dat het voor Isa allemaal zo goed geregeld zou zijn op

deze school.' Moeder Nathalie vertelt dat Isa in haar eerste levensjaar door een herseninfarct een hersenbeschadiging heeft opgelopen. 'Ze heeft cerebrale parese en is aan haar rechterzijde motorisch beperkt. Cognitief is er gelukkig geen beschadiging

al verwerkt ze informatie wel wat langzamer dan andere kinderen.'

Als peuter gaat Isa 2 ochtenden in de week naar therapeutisch centrum Tolbrug. Daar zijn ze van mening dat het voor haar het beste is om naar een reguliere basisschool te gaan, mits ze de juiste begeleiding krijgt. Om Isa geleidelijk te laten wennen aan deze overstap, besluiten de ouders om haar aanvullend 1 ochtend in de week onder te brengen bij de reguliere peuterspeelzaal in Loosbroek, de woonplaats van het gezin. Daar vindt Isa al snel haar weg, ondanks de grootte van de groep. Vader Ton: 'Het was voor ons heel duidelijk: onze voorkeur ging uit naar basisschool Sint Albertus in Loosbroek. De vraag was alleen: staat de school daarvoor open?'

IEDEREEN IS WELKOM

Intern begeleider Miek: 'Natuurlijk willen wij een school zijn waar ieder kind welkom is. Wij hebben meer kinderen op school die extra ondersteuning nodig hebben en daar staan we als team volledig achter. Tegelijkertijd

wisten we niet wat we konden verwachten; we kenden Isa immers nog niet. Waar zullen we tegenaanlopen, wat kunnen we alvast regelen? Voor ons was het net zo spannend als voor de ouders. In een aantal gesprekken hebben we geïnventariseerd welke zorg en begeleiding Isa nodig heeft. Toen ik alles op papier zag, had ik toch wel mijn zorgen of het zou lukken. Ik wist ook: dit mogen en kunnen we niet aan de leerkracht alleen overlaten.

'SAMENWERKEN IS DE SLEUTEL TOT SUCCES'

Georganiseerd overleg met betrokkenen

'ISA VOELT
ZICH PRETTIG
OP SCHOOL'

We hebben dan ook direct ondersteuning voor Isa aangevraagd bij het SWV PO 30.06 (regio Veghel, Uden, Oss). Zij hebben onze hulpvraag toegekend en neergelegd bij SSOE. Op die manier is Marga, ambulant begeleider bij de Externe Dienstverlening van SSOE en deskundig op het gebied van motoriek, bij ons in beeld gekomen. Ook hebben we extra begeleidingsuren gekregen voor onze onderwijsassistente Danielle. Zij is de individueel begeleider van Isa en helpt haar bijvoorbeeld met reken- en taal oefeningen.'

ONDERSTEUNING SSOE

Marga: 'Voordat Isa haar entree op de basisschool maakte, hebben we samen met Maria van Doormaal, ergotherapeut van de Externe Dienstverlening van SSOE, bekeken welke praktische aanpassingen er op school nodig waren. Leerkracht Ellen: 'Hierdoor waren er praktisch weinig drempels en kon Isa goed starten. We kregen bijvoorbeeld de tip om meer ruimte en rust in de klas te creëren.' Intern begeleider Miek: 'Je merkt dat Marga is getraind in het observeren van deze kinderen en veel ervaring heeft met problemen die Isa en de leerkracht kunnen tegenkomen. Ze geeft praktische adviezen waarmee wij direct vooruit kunnen. Voor Isa was het bijvoorbeeld prettig, zeker in het begin, om met een aangepaste schaar en (kleur)potloden met een specifieke greep te werken.' Onderwijsassistente Danielle vult aan: 'Marga's collega Ruud Doorakkers heeft een paar keer een gymles van Isa bijgewoond en een aantal tips gegeven zodat Isa volwaardig en veilig kan deelnemen aan de gymles. Het is heel fijn voor ons om te weten wat we van Isa mogen en kunnen vragen.' Marga: 'Behalve adviezen over de praktische belastbaarheid, ondersteun ik de leerkracht en de onderwijsassistente ook bij een aantal andere zaken, zoals: hoe zorgen we ervoor dat Isa de lesstof goed verwerkt en automatiseert, hoe kunnen we haar helpen bij de aanpak van haar weektaak? En omdat Isa binnenkort start met schrijfonderwijs hebben we het afgelopen jaar onderzocht of Isa de voorwaarden hiervoor beheerst. We hebben niet alleen gekeken naar de pengreep, maar een totale fijnmotorische screening gedaan. Deze screening doen we als we onze twijfels hebben of de motoriek voldoende is ontwikkeld om te kunnen starten met schrijfonderwijs.'

Vanuit de screening hebben we de school geadviseerd. Zij kunnen nu weer verder met stimuleren en de juiste voorwaarden ontwikkelen.'

ISA WORDT ZELFSTANDIGER

De ouders vonden de overstap van de beschermde omgeving van Tolbrug naar de reguliere school destijds heel erg groot. 'Het begin was moeilijk.' Intern begeleider Miek: 'Gelukkig waren de ouders na een paar maanden minder gespannen. Ze merkten dat het goed met Isa ging en dat ze plezier had. Natuurlijk blijven de fysieke ongemakken maar ze maakt wel degelijk stappen in ontwikkeling, zelfontplooiing en autonomie. Ze wordt zelfstandiger.' Leerkracht Ellen: 'De andere kinderen accepteren haar volledig en ze heeft veel vriendinnetjes op school.' Moeder Nathalie: 'Isa heeft geluk met haar karakter. Ze is pittig, heeft een enorm doorzettingsvermogen en wil beslist geen uitzondering zijn. Dat neemt niet weg dat kinderen soms hard zijn. Isa heeft bijvoorbeeld twee verschillende schoenmaten vanwege haar beenspalk. Een leerling uit een andere klas maakte daarover een vervelende opmerking terwijl ze net zo blij was met haar nieuwe schoenen. Daar is ze dan wel even verdrietig om.' Vader Ton: 'Dit soort zaken wordt door school gelukkig meteen goed opgepakt.' Leerkracht Ellen: 'We gaan dan in iedere klas het gesprek aan met de leerlingen en leggen uit waarom Isa een spalk draagt.'

OPTIMALE SAMENWERKING

'Dat ouders ons laten merken dat wij er niet alleen voor staan, is heel belangrijk' zegt leerkracht Ellen. Marga: 'De samenwerking met de school en de ouders verloopt soepel. We denken voortdurend met elkaar mee en houden samen de ontwikkeling en het welbevinden van Isa goed in de gaten. Als het mogelijk is en je regelt het goed, dan heeft passend onderwijs alleen maar voordelen voor iedereen.' Ook de ouders zijn blij met hun keuze en spreken zich lovend uit over de school, de ondersteuning en de samenwerking: 'Er zijn korte lijntjes en wij worden goed begeleid. We weten zeker dat Isa zich hier tot en met groep 8 goed kan ontwikkelen en een fijne tijd zal hebben. Ze is hier op de juiste plek.'

PILOT VSO 1 VOORZIET IN BEHOEFTE

MBS Eindhoven is gestart met een nieuwe groep: VSO 1. Hier zitten leerlingen vanaf 12 jaar die een intensievere begeleiding krijgen dan in het reguliere vso. Voor hen is er onderwijs op maat, individuele begeleiding en veel nabijheid.

MOEITE MET REGULIER VSO

‘Vooraf leerlingen met een Autisme Spectrum Stoornis (ASS) of een andere gediagnosticeerde gedragsproblematiek hebben het moeilijk op het reguliere vso. Zij ondervinden problemen met het verwerken van prikkels, de concentratie en het werktempo en hebben meer afwisseling nodig tussen in- en ontspanning’, zegt Lous Thobokholt, teamleider van de onderwijzorggroep.

‘Het gaat om leerlingen die qua leeftijd en niveau wel thuis horen op het vso maar waarbij de groepsgerichte aanpak niet werkt. Deze leerlingen hebben behoefte aan een-op-een begeleiding, een prikkelarme leeromgeving, duidelijkheid, structuur, veiligheid en voorspelbaarheid.’

AANPAK ZOALS IN ONDERWIJZORG- GROEP

‘Voorheen zaten deze leerlingen verspreid in de reguliere vso-groepen. Dat was niet goed voor de betreffende leerling en het werkte ook niet voor de andere leerlingen. In samenwerking met het SWV Eindhoven VO zijn we dit schooljaar gestart met de pilot VSO 1. De manier van lesgeven, de organisatie van het lesprogramma en de begeleiding van leerlingen in VSO 1 is vergelijkbaar met de aanpak in de onderwijzorggroepen. We geven deze leerlingen nu onderwijs op maat en kunnen meer rekening houden met hun specifieke ondersteuningsbehoefte. De groep bestaat uit maximaal 8 leerlingen die fulltime worden ondersteund door 2 vaste begeleiders. Het zorgteam van de onderwijzorggroepen is intensief betrokken bij VSO 1.’

TIJDELIJK VERBLIJF IS MOGELIJK

Het doel is om de zelfstandigheid en de sociale redzaamheid van de leerling te vergroten en hun autonomie en competenties te versterken.

‘We leren ze vooral strategieën zodat ze hun emoties beter kunnen reguleren.’ De pilot wordt gecontinueerd: ‘Gelukkig heeft het SWV de extra bekostiging voor de groep afgegeven en niet per leerling. Hierdoor kunnen we leerlingen flexibel laten in- en uitstromen en maken we onderwijs echt passend voor leerlingen. Sommigen hebben immers al baat bij een tijdelijk verblijf in VSO 1.’

‘MAATWERK
IS ONZE
KRACHT!’

Georginio en Melanie Pater, leerkracht VSO 1

PASSENDE ARRANGEMENTEN VOOR KINDEREN MET SYNDROOM VAN DOWN

Met het leernetwerk Down stimuleert het SWV Helmond-Peelland PO passend onderwijs voor kinderen met het syndroom van Down binnen het regulier onderwijs. Directeur Erik Wissink: 'In samenwerking met de Externe Dienstverlening van SSOE hebben wij speciale arrangementen ontwikkeld om reguliere scholen met deze kinderen deskundig te begeleiden. Daarnaast biedt het leernetwerk een podium voor alle scholen binnen ons samenwerkingsverband om expertise en kennis met elkaar te delen.'

DE AANLEIDING

Erik vertelt dat het SWV regelmatig wordt geconfronteerd met ouders die voor hun kind met het syndroom van Down een reguliere basisschool zoeken. En dat die ouders vervolgens bij hun zoektocht merken dat scholen onzeker zijn over de ondersteuning die ze kunnen bieden. 'Ouders moeten de kans krijgen om een keuze te maken. De gesubsidieerde kinderopvang houdt op als een kind 4 jaar is, terwijl een kind met Downsyndroom op die leeftijd nog niet volledig kan instromen op de basisschool. Met andere woorden: kinderen met het syndroom van Down kun je niet langs dezelfde cognitieve lat leggen maar ze worden wel langs dezelfde financiële lat gelegd. Dat is op zijn minst heel bijzonder. Aan de andere kant moet je deze leerlingen niet koste wat het kost tot en met groep 8 op een reguliere school willen houden. Wat is de meest wenselijke weg voor het kind?'

Die afweging moeten we te allen tijde met elkaar maken. Hetzelfde geldt voor de overgang van po naar vo. Is regulier vo een goede keuze voor het kind? Hoe begeleiden we ouders hierbij?'

DE ARRANGEMENTEN

De hierboven geschetste casuïstiek vormde voor het SWV de aanleiding om speciale arrangementen te ontwikkelen. Erik: 'We hebben middelen aan het kind gekoppeld en daarnaast de samenwerking met SSOE gezocht. Alle scholen binnen het samenwerkingsverband waar een kind met het syndroom van Down onderwijs volgt, kunnen ondersteuning van SSOE krijgen. We hebben 3 arrangementen: een instroom-, een volgen en een uitstroomarrangement.' Peter Verberne, ambulante begeleider bij de Externe Dienstverlening van SSOE: 'Wij werken vraaggestuurd. Elke school is anders en ook ieder kind met Downsyndroom

Onderwijsassistente Moniek Stins (Basisschool St. Jozef Geldrop) en Inge de Rooij (Externe Dienstverlening SSOE) leren Gijs rekenen met behulp van Numicon.

heeft een andere ontwikkeling en specifieke kenmerken. Wij bespreken wat we voor de school en de leerling kunnen betekenen en op basis van de hulpvragen leggen we vast welke ondersteuning we bieden. Wij beoordelen samen met het SWV en de zorgpartner welke extra zorg het kind nodig heeft. We stemmen de verwachtingen af, communiceren met de ouders en informeren het team.' Erik Wissink: 'Het vraagt draagvlak bij het team, samenwerking en transparantie. We blijven samen met de deskundige begeleiders van SSOE voortdurend kritisch kijken naar de mogelijkheden van het kind en wat de school kan bieden: bij de instroom, het vervolg en de uitstroom. Blijft het zich op de juiste wijze ontwikkelen? Is het perspectief helder? Het kind mag niet het symbool van inclusiviteit worden.'

'MET GOEDE
BEGELEIDING EN
DESKUNDIGHEID
IS ER VEEL
MOGELIJK'

DE EXPERTISE VAN SSOE

Peter merkt dat leerkrachten het prettig vinden om iemand te hebben met wie ze kunnen sparren. 'We coachen en begeleiden de school op pedagogisch gebied: hoe stuur ik het kind aan, hoe geef ik instructies? Bij kinderen met het syndroom van Down is het bijvoorbeeld belangrijk om kort en duidelijk de boodschap te geven en ze daarna enige verwerkingstijd te bieden. Ook kijken we naar de didactiek: wat is een goed onderwijsaanbod

voor het kind? Kinderen met het syndroom van Down volgen qua ontwikkeling niet de kalenderleeftijd. Vaak zijn er aanpassingen in de leeromgeving nodig om ervoor te zorgen dat ze mee kunnen doen. Waar zit het kind in de kring, is er een eigen werkplek waar het rustig kan werken, hoe voorkom je dat ze weglopen uit de klas of van het schoolplein? Normale zaken als op een stoeltje blijven zitten, je jas ophangen, luisteren naar een opdracht van de juf: het zijn voor kinderen met het syndroom van Down heel grote stappen.' Erik: 'Met goede begeleiding en deskundigheid is veel mogelijk. Als je meer inzicht hebt in de kenmerken van kinderen met het syndroom van Down, is het makkelijker om ze op te vangen in het onderwijs. SSOE is dan ook een waardevolle partner voor ons. Deze kinderen vragen nu eenmaal hele specifieke expertise.' Peter Verberne: 'Als ambulante begeleider heb je de rol van onafhankelijke derde. Dat werkt zowel voor school als voor de ouders heel prettig.'

NIET ALLEEN VOOR LEERLINGEN MET HET SYNDROOM VAN DOWN

'Alle scholen binnen het SWV zijn welkom om zich bij het leernetwerk Down aan te sluiten', vertellen Erik en Peter. 'We organiseren een aantal keer per jaar bijeenkomsten waar we samen casuïstiek bespreken en sprekers uitnodigen die ons informeren over thema's die op de agenda staan.' Beiden vinden het belangrijk om een kind met het syndroom van Down zo vroeg mogelijk in beeld te hebben. 'We kijken graag al in een vroeg stadium samen met ouders naar de ondersteuningsbehoefte van het kind en welke school het beste past.' Ook beseffen ze terdege dat er leerlingen op reguliere scholen zitten met mogelijk dezelfde ontwikkelingskenmerken als leerlingen met het syndroom van Down, maar die nu buiten de boot vallen. Of dat er ouders zijn die voor hun jonge kind met een ontwikkelings- en ondersteuningsvraag een passende onderwijsplek zoeken. 'Het spreekt voor zich dat wij ook voor deze leerlingen en ouders iets willen en kunnen betekenen.'

NU VOOR IEDEREEN BESCHIKBAAR

NUMICON BREDE BASIS

Numicon is een uniek rekenprogramma dat kinderen van 3 tot 6 jaar spelenderwijs meeneemt naar het leren rekenen. 'Wij zijn blij dat Oxford University Press® de licentie aan SSOE heeft verleend voor het uitgeven van de Nederlandse handleiding 'Numicon Brede Basis'. Met de handleiding kunnen leerkrachten een stevig fundament leggen voor een goede rekenwiskundige ontwikkeling bij jonge kinderen.'

STARTEN MET NUMICON IN GROEP 1 EN 2

'Numicon is een rekenprogramma dat de prestaties van leerlingen op alle rekenwiskundige onderdelen verbetert. Niet alleen scholen in de regio, maar ook steeds meer scholen uit het regulier en speciaal onderwijs in de rest van Nederland maken gebruik van het rekenprogramma Numicon', vertelt Sia van Schie, werkzaam bij de Externe Dienstverlening van SSOE en Numicon-expert. 'Scholen die werken met Numicon, starten meestal in groep 1 en 2 met dit unieke rekenprogramma. Hierdoor hebben leerlingen in groep 3 een betere basis en kunnen ze al vrij snel met sommen aan de slag. Ook worden lastige sommen in groep 4 sneller begrepen.'

NUMICON MAAKT GETALLEN EN HOEVEELHEDEN CONCREET

Het materiaal van Numicon is kleurrijk en uitdagend. Met de verschillende vormen worden getallen en hoeveelheden concreet gemaakt. Kinderen kunnen de getallen letterlijk zien en voelen en begrijpen zodoende veel beter wat ze doen. 'Maar Numicon is meer dan alleen materiaal', benadrukt Sia. 'Het gaat om de aanpak: je stimuleert kinderen te communiceren over wat er gebeurt en waarom. We zijn dan ook erg blij dat nu voor iedereen de Nederlandse handleiding beschikbaar is. Met 'Numicon Brede Basis' krijgen leerkrachten inzicht in de benadering van Numicon.'

INHOUD HANDLEIDING

De handleiding bestaat uit een theoretisch gedeelte en een omschrijving van de opbouw. De opbouw dient als basis voor een planning voor het gebruik van Numicon. Daarnaast bevat de handleiding activiteitenkaarten gericht op specifieke onderdelen in de

rekenontwikkeling en ideeën voor rekenactiviteiten in alledaagse situaties. 'Op deze manier kunnen kinderen al op jonge leeftijd functionele gecijferdheid ontwikkelen.'

STEVIG FUNDAMENT

Uniek aan de handleiding is dat het veel aspecten van het rekenonderwijs omvat. Iedere activiteitenserie begint met een duidelijk overzicht van de mogelijkheden en hoe verder gebouwd wordt aan wat kinderen eerder geleerd hebben. Ook de samenhang met andere series en de basis die de serie legt voor het toekomstige leren van kinderen wordt duidelijk.

De Nederlandse handleiding en de Numiconmaterialen zijn te bestellen via webshop.ssoe.nl

Voor meer informatie over Numicon, de materialen en de cursussen: numicon.nl

SCHOOL, OUDERS EN EXTERNE DESKUNDIGEN OVER AUTISME EN HET BELANG VAN GOEDE BEELDVORMING

Bas*, leerling van reguliere basisschool De Regenboog in Bergeijk, is een innemend ventje van 10 jaar oud. Hij heeft een stoornis in het autismespectrum en in de taalontwikkeling. Bas krijgt de nodige ondersteuning op school en doet het goed. 'Toch hadden we op enig moment onze twijfels' vertelt ondersteuningscoördinator Angela van den Boomen. 'Bewandelen we nog steeds de goede weg? Stimuleren wij hem voldoende in zijn ontwikkeling? Zijn wij wel de juiste school voor Bas?'

ZIJN WE OP DE GOEDE WEG?

Als Angela haar zorgen over de ontwikkeling van Bas met de ouders deelt, vinden ze dit in eerste instantie moeilijk. De ouders van Bas hebben destijds bewust gekozen voor de kleinschaligheid van basisschool De Regenboog en zijn tevreden over de leerkrachten en de geboden ondersteuning. Vader: 'Wij waren allang blij dat Bas het naar zijn zin had op school en geen frustratie of ander probleemgedrag liet zien. Dat Angela haar zorgen uitte, was niet prettig maar wel heel goed.' Angela: 'Het is een ontzettend charmant, lief jongetje en ik merkte dat iedereen hem graag wil helpen. Maar zijn we dan professioneel bezig? Ik zie vooral een slimme jongen die volgens mij meer in zijn mars heeft dan dat hij laat zien. En we moeten ook naar de toekomst kijken: heeft hij voldoende competenties om zich straks op het voortgezet onderwijs te kunnen handhaven?'

HULP VAN AUTISME STEUNPUNT ZUIDOOST-BRABANT

Vader: 'Je zit met veel betrokkenen aan tafel

die allemaal een verschillende mening hebben over Bas.' Angela: 'Eén ding is duidelijk: iedereen wil het beste voor hem.' Uiteindelijk zijn de ouders, de school en de ambulante begeleiders die Bas al een aantal jaren ondersteunen, het erover eens: het is tijd voor een externe deskundige die op basis van onderzoek vaststelt wat er in school en thuis nodig is om Bas optimaal te laten ontwikkelen. Op advies van een van de ambulante begeleiders, nemen school en ouders contact op met Saskia Sliepenbeek, coördinator bij het Autisme Steunpunt Zuidoost-Brabant.

BELANG VAN GOED ONDERZOEK VOOR BEELDVORMING

Saskia Sliepenbeek: 'Een van de hulpvragen die school stelde, was: 'Doen we de goede dingen en doen we de dingen goed? Maar ook: wat heeft Bas nodig aan ondersteuning om zich optimaal te ontwikkelen? Voordat we dit kunnen vaststellen, is het nodig dat we ons een goed beeld vormen van Bas. Hiervoor heb ik onder andere geobserveerd in de klas, het dossier uitvoerig bestudeerd, multidisciplinair overleg bijgewoond en gesprekken gevoerd met de leerkracht, de directie, de ambulante begeleiders, de ouders en uiteraard met Bas zelf. Ook heeft iedereen de lijst van de ASSwijzer en een lijst met VO-competenties ingevuld, en heeft de leerkracht uitvoerig beschreven welke ondersteuning zij Bas biedt in de klas en in welke situaties hij niet meedoet met de rest van de klas. Mijn collega Dana van den Dungen, orthopedagoog bij het Autisme Steunpunt Zuidoost-Brabant, heeft vervolgens aanvullend onderzoek gedaan naar de intelligentie en de sociaal-emotionele leeftijd van Bas. Wat vragen we van hem en klopt dat met wat hij aankan?' Vader: 'We hebben een 'klassieke doktersdiagnose' laten uitvoeren. Wat is het probleem, wat is de oorzaak, is er iets aan te doen, wat kun je eraan doen en hoe gaan we dat doen? Het was fijn dat een externe deskundige de regie nam. Dat Saskia onze zoon niet meteen op een bepaalde manier kwalificeerde, was heel veel waard voor ons. Wij houden van onze zoon zoals hij is: autisme is geen kras op de plaat, het is alleen andere muziek.'

'DOEN WE DE DINGEN GOED?'

door meer eisen aan hem te gaan stellen.' 'Uit het door ons uitgevoerde onderzoek, bleek dat Bas dat ook aan zou kunnen. Want' benadrukt Saskia, 'je kunt een leerling met autisme niet zomaar hetzelfde behandelen als een andere leerling. Voor je het weet, overvraag je het kind. Alleen met onderzoek kun je met zekerheid je aanpak vaststellen.'

DE AANPAK IS ONDERBOUWD

Vader: 'De school heeft gezorgd voor basisveiligheid. Maar nu is Bas op een leeftijd gekomen dat het verantwoord is om hem uit zijn comfortzone te halen.' Angela: 'We zijn een school en het is onze plicht om de leerlingen te stimuleren in hun ontwikkeling. Wanneer stop je met de ondersteuning en ga je iets van het kind vragen? Dat is soms een dunne lijn.'

Mede dankzij de deskundigheid en professionaliteit van het Autisme Steunpunt Zuidoost-Brabant is voor iedereen duidelijk geworden welke weg we de komende jaren gaan bewandelen. En belangrijk: iedereen staat erachter!'

**In verband met privacy is de naam van de leerling gefingeerd.*

VLUCHTGEDRAG

Angela: 'Bas reageerde vaak met vluchtgedrag wanneer er iets gebeurde in de klas waar hij niet mee om kon gaan. Als zijn emmer overliep dan ontsnapte hij aan de realiteit door bijvoorbeeld in een boekje te duiken.' Saskia: 'Het was logisch dat iedereen dit gedrag accepteerde, voor de groep was het immers niet storend. Maar vluchtgedrag is wel probleemgedrag; het bedreigt de ontwikkeling van Bas.' Angela: 'Leerkrachten zijn vaak onbewust bekwaam en zien daarvoor onvoldoende wat ze automatisch al bieden aan extra ondersteuning. Saskia kwam tot de conclusie dat we de ontwikkeling van Bas alleen maar kunnen stimuleren

Samenwerken met het Autisme Steunpunt Zuidoost-Brabant

De ervaringen van de ondersteuningscoördinator, de ouders, de ambulant begeleiders en de leerkracht.

Ondersteuningscoördinator Angela van den Boomen: 'We willen allemaal het beste voor Bas* maar de meningen waren verdeeld. Dankzij het Autisme Steunpunt Zuidoost-Brabant zitten we weer meer op één lijn.' Vader: 'Als je al zolang met elkaar samenwerkt, kun je elkaar verliezen. De deskundige aanpak en prettige manier van communiceren, gaf meteen vertrouwen.' Birgith Garenfeld, gedragspecialist bij Rungraaf Scholing en Advies: 'We waren erg zoekende of we wel op de juiste manier bezig waren. We hebben meer duidelijkheid en zekerheid gekregen, weten nu wat we van Bas mogen verwachten en kunnen weer verder.' Suzan Teunissen, ambulant dienstverlener van De Taalbrug: 'De beeldvorming en samenwerking hebben ertoe bijgedragen dat we nu vanuit een gezamenlijkheid kunnen werken aan de doelen van Bas, ieder vanuit onze eigen expertise.' Margot Bulterman, leerkracht van Bas: 'De werkwijze van het Autisme Steunpunt Zuidoost-Brabant was zeer nauwkeurig en heeft mij op verschillende niveaus inzicht gegeven in de manier waarop ik met Bas mag omgaan. De verkregen inzichten en tips leverden meteen resultaat op.'

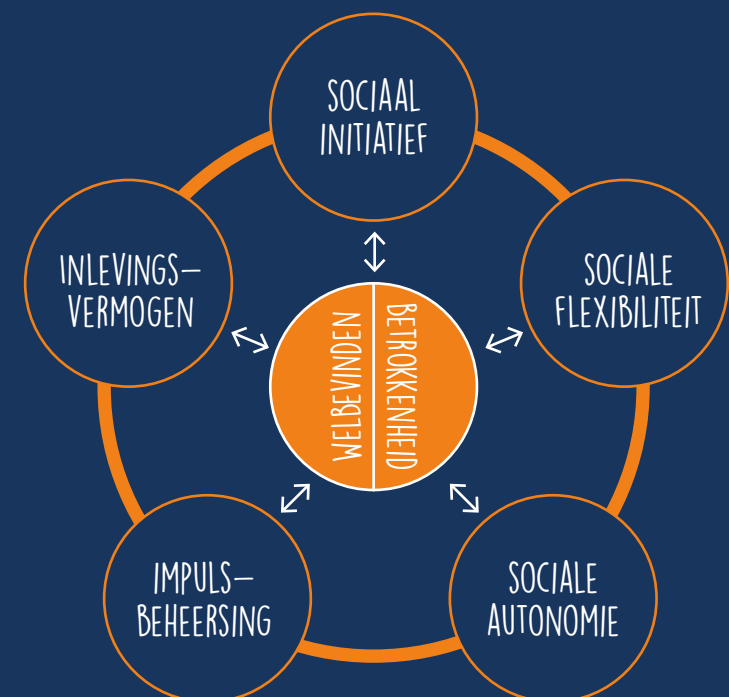
ZIEN!

DOELGERICHT WERKEN AAN DE SOCIAAL-EMOTIONELE ONTWIKKELING

'Wij vinden het belangrijk om onze leerlingen sociaal-emotionele vaardigheden en competenties mee te geven zodat ze later zo zelfstandig mogelijk kunnen functioneren. ZIEN! helpt ons om hiermee doelgericht aan de slag te gaan.'

Cindy Slegers, teamleider SO bij MBS Eindhoven: 'ZIEN! is een programma waarmee we de sociaal-emotionele ontwikkeling van een leerling kunnen volgen. Het is gekoppeld aan het leerling administratie- en volgsysteem ParnasSys. Voor iedere leerling stellen we gericht doelen - uiteraard passend bij het niveau van de leerling - die we willen

bereiken op het gebied van sociaal-emotionele ontwikkeling. Op basis van analyses en observaties krijgen we met ZIEN! zicht op de sterke kanten van het sociaal-emotioneel functioneren van een leerling. Hoe zit het met het welbevinden van de leerling, de betrokkenheid, het sociaal initiatief, de sociale flexibiliteit en autonomie? In welke mate heeft hij of zij controle over impulsen, hoe is het gesteld met het inlevingsvermogen? We volgen de leerling, brengen de ontwikkeling in beeld maar zien ook waar ondersteuning nodig is. Onze leerkrachten kunnen op deze manier de juiste interventies inzetten. Een bijkomend voordeel is dat we in gesprekken met ouders nu veel beter kunnen onderbouwen aan welke doelen we werken met hun kind en waarom.'

OMSLAG NAAR OPBRENGSTGERICHT WERKEN

De afgelopen jaren heeft de Antoon van Dijkschool in Helmond de omslag gemaakt naar opbrengstgericht werken. Britt Fransen, teamleider van de intensieve ondersteuningsgroepen en intern begeleider Cieleke Hendriks: 'De kinderen op onze school vragen extra aandacht als het gaat om relatie en veiligheid. Maar ze kunnen ook heel veel leren.'

POPULATIE VERANDERT

Britt: 'De populatie op onze school verandert. Natuurlijk hebben we nog steeds een grote groep zeer moeilijk lerende kinderen, maar we krijgen ook steeds meer kinderen met een hoger niveau die extra ondersteuning nodig hebben. Deze leerlingen, maar ook leerlingen die om andere moverende redenen niet in de reguliere groep passen, worden geplaatst in de intensieve ondersteuningsgroep. Vanwege hun beperking hebben ze meer structuur en begeleiding nodig. Op de Antoon van Dijkschool zijn we trots op onze pedagogische aanpak. Wij kijken echt naar het kind en vooral achter het gedrag van een kind. Onze groepen worden met zorg samengesteld zodat we het beste uit de leerling kunnen halen.'

CED-LEERLIJNEN EN DIDACTISCHE STRATEGIEËN

Cieleke: 'De laatste jaren hebben we samen met alle leerkrachten hard gewerkt aan onze didactische aanpak. De CED-leerlijnen vormen de basis voor opbrengstgericht onderwijs. Onze leerkrachten zijn ingedeeld in vakgroepen waardoor ze 'expert' zijn op bijvoorbeeld het gebied van rekenen of sociaal-emotionele ontwikkeling. Zij onderzoeken welke methodes en materialen het beste bij bepaalde leerlijnen passen. Een andere didactische verbetering is dat we alle lessen opbouwen volgens de didactische strategieën van Marzano. Dat betekent onder andere dat een leerkracht elke les doelen stelt en feedback geeft en dit ook deelt met de

leerlingen. Hierdoor weten kinderen wat ze gaan leren, waarom ze dat leren en wat er van hen verwacht wordt.

We merken dat kinderen zich bewuster zijn van wat ze leren en waarvoor het nodig is. Ze begrijpen bijvoorbeeld dat ze moeten kunnen tellen om te kunnen betalen als ze een boodschap doen.'

Britt: 'We kijken nu veel meer naar de mogelijkheden in plaats van de beperkingen van een kind. We dagen de kinderen uit en merken dat dit veel oplevert. We horen van ouders dat kinderen thuis enthousiast vertellen wat ze op school geleerd hebben. Dat is geweldig leuk. En we verbazen ons elke dag weer dat zelfs kinderen met een laag niveau nieuwe stof oppikken en kleine vorderingen maken.'

'WE WILLEN
HET BESTE UIT
ONZE LEERLINGEN
HALEN'

Yvonne Notenboom, moeder van Sjoerd (11)

'Sjoerd is een vrolijke en open jongen en gaat iedere dag met plezier naar school. Dit laatste kan hij zelf niet aangeven maar we merken het aan hem: hij slaapt en eet goed en is vrolijk. Sjoerd is geboren met een zeldzame chromosoomafwijking en heeft hierdoor een algehele ontwikkelingsachterstand. Als baby is hij geopereerd aan een hartafwijking en schisis. Lichamelijk is hij gelukkig opgeknapt maar de zeldzame chromosoomafwijking blijft. We weten ook niet hoe hij zich verder ontwikkelt.

Dit is het 3e jaar voor Sjoerd op de Antoon van Dijkschool. Hiervoor ging hij 5 dagen per week naar De Vuurtoren in Eindhoven. Zij bieden vooral zorg aan kinderen met een ontwikkelingsachterstand en dachten dat het voor Sjoerd beter zou zijn als hij wat meer uitgedaagd zou worden.

Sjoerd zit nu in de intensieve ondersteuningsgroep op de Antoon van Dijkschool. Daar is hij beter op zijn plaats dan in de reguliere groep. Het is een rustige groep met veel een-op-een aandacht. Dat is fijn want Sjoerd is een echt mensenmens. Wij zijn blij dat we de keuze hebben gemaakt voor deze school. De lijnen zijn kort, ze luisteren naar je en als het nodig is, zijn ze er voor je. De school geeft goede tips die we ook thuis gebruiken. We hebben bewondering voor het geduld dat de leerkrachten hebben met Sjoerd. Wij weten als geen ander hoe zwaar het is. Zij doen dit werk echt met hart en ziel. Sjoerd zal nooit een zelfstandig leven gaan leiden maar alles wat hij leert, is meegenomen. Hij praat meer, hij begrijpt opdrachten en geeft antwoord. We merken dat Sjoerd vooruitgaat in zijn ontwikkeling, al is het heel langzaam.'

Amelie van Zon, moeder van David (11) en Dante (8)

'David en Dante hebben beiden een verstandelijke beperking en een autisme-spectrumstoornis (ASS). Ze zitten bij elkaar in de klas en doen het erg goed, daar ben ik trots op. We zijn destijds bij verschillende scholen in de regio gaan kijken en bij de Antoon van Dijkschool hadden wij als ouders het beste gevoel. Je gevoel is altijd moeilijk te omschrijven maar wat ons vooral

aansprak was hun kennis over autisme en hoe de leeromgeving daarop is aangepast.

David en Dante hebben inmiddels hun draai gevonden op deze school. Bij David is dit wat moeizamer verlopen omdat hij erg kwetsbaar en gevoelig is. Ik vind het knap dat de school een veilige omgeving voor hem heeft weten te creëren. Veiligheid is immers de basis om je

als kind te kunnen ontwikkelen. Mijn ervaring is dat de school veel meer dan voorheen inzet op het leervermogen van het kind. Mijn zonen beginnen te lezen en schrijven! Hun eerste gelezen woordjes: wauw, wat was ik trots! David en Dante hebben dit jaar ook voor het eerst huiswerk, dat vind ik een heel goede ontwikkeling. Of ik een tip heb voor de school? Zet zelfredzaamheid nog hoger op de

agenda en laat kinderen leren door nog meer zelf te ervaren. Mijn kinderen zijn meer onder de indruk van een paddenstoel in het bos dan een paddenstoel op een plaatje. Of nodig bijvoorbeeld een politieagent of brandweerman uit in de klas die komt vertellen over zijn beroep. Het zijn maar ideeën hoor.'

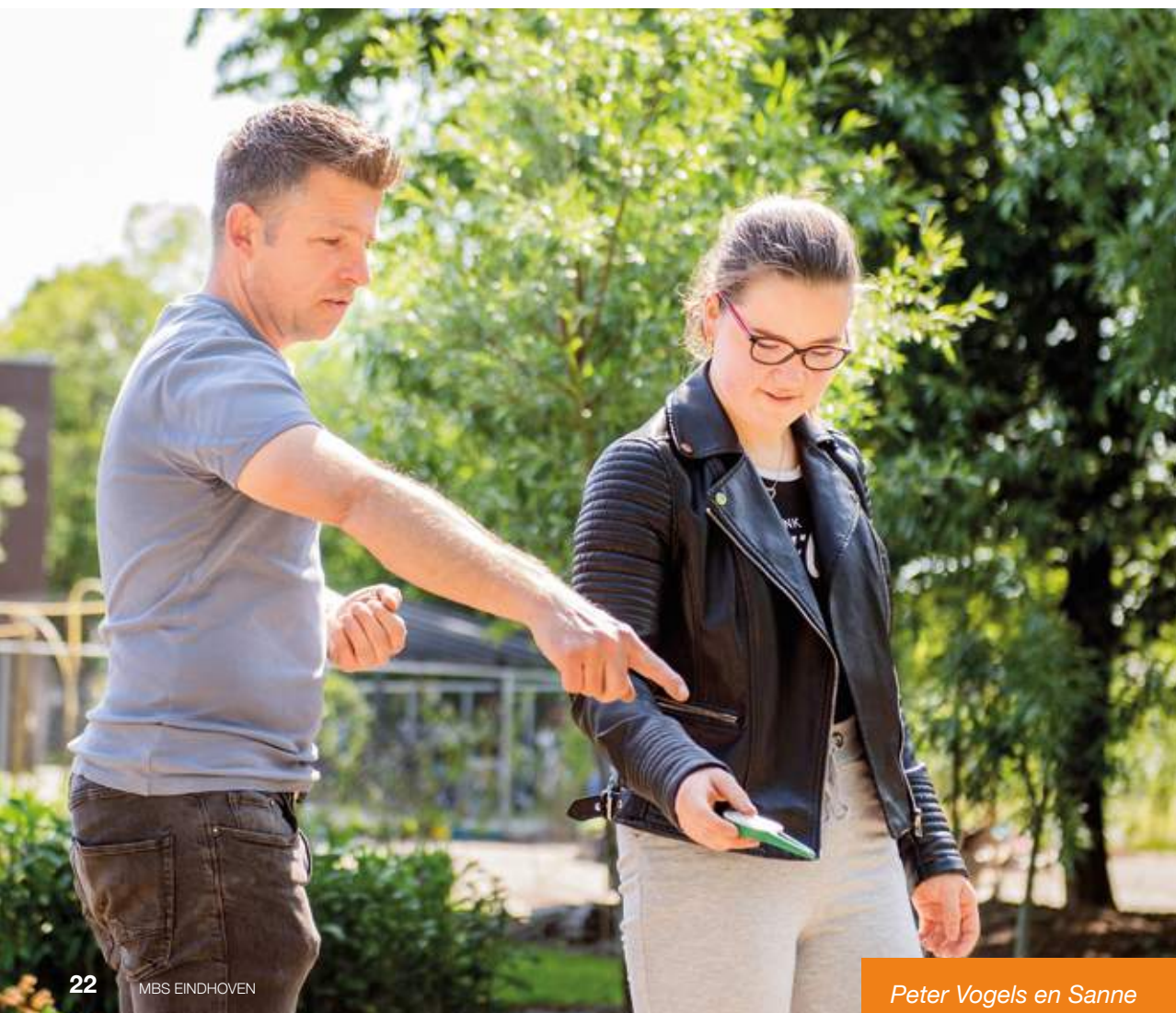
VOORBEREIDING OP WONEN, WERKEN EN VRIJE TIJD

Naast leervakken zoals taal, lezen en rekenen, besteedt MBS Eindhoven veel aandacht aan de praktijkvakken koken, tuin en groen, sport en vrije tijd, productie en Zedemo, en tehatech (tekenen, handvaardigheid en techniek).

Tuin en groen

Voor het praktijkvak tuin en groen neemt Peter Vogels, onderwijsassistent en vakbekwaam hovenier, zijn leerlingen mee naar de tuin van de school. Elke les verloopt via een vaste structuur en de lesdoelen zijn gekoppeld aan de verschillende seizoenen en aan de verschillende doelen rondom arbeidsvaardigheden. De leerlingen gaan vandaag

aan de slag met het planten van snijbietjes en tomaten, het zaaien van veldbloemen, het egaliseren van een stukje grond, spitten en schoffelen en het snoeien van wilgen. Ondertussen brengt Peter de leerlingen geduldig de fijne kneepjes van het hoveniersvak bij, vertelt hij ze van alles over de verschillende groenten en planten, het gebruikte gereedschap en de verschillende meststoffen. Maar wat hij vooral wil, is zijn leerlingen al het moois in de natuur laten beleven.

Peter Vogels en Sanne

Patris

'WE ZORGEN VOOR AFWISSELING IN STAAND EN ZITTEND WERK'

Zedemo

Op deze vroege maandagochtend start de groep van onderwijsassistente Anita de Wert - nadat ze elkaar en de juf iets hebben verteld over het afgelopen weekend - met het praktijkvak Zedemo. 'Met de materialen van Zedemo trainen we de basishandvaardigheden die nodig zijn voor zelfredzaamheid en het verrichten van arbeid en oefenen we belangrijke vaardigheden zoals doorzettingsvermogen en taakgerichtheid. Op basis van het niveau van de leerling, maken we een doelgericht en op maat gesneden trainingsprogramma', zegt Anita. Patris meet met een digitale schuifmaat ijverig en geconcentreerd

Jennifer

de breedte van verschillende perspex plaatjes, ondertussen is Jennifer bezig met het sorteren van onderdelen op basis van kleur. 'We zorgen voor afwisseling in staand en zittend werk. Als een bepaalde vaardigheid nog niet zo sterk ontwikkeld is bij een leerling, bieden we hem of haar extra ondersteuning. Beheerst de leerling de vaardigheid? Dan gaan we uiteraard weer een stapje verder.'

Koken

De leerkrachten en vso-leerlingen van MBS Eindhoven verheugen zich iedere week op de maandag en de vrijdag. Want dan maken de leerlingen - op maandag onder de bezielende leiding van onderwijsassistente Sabine Pouwels, op vrijdag is er een andere collega - het befaamde 'Broodje Speciaal'. Vóór 9 uur 's morgens kunnen de bestellingen worden doorgeven. Wordt het een club sandwich, een avo toast, een salade tonijn, een wrap gerookte kip of een broodje Caprese? Drinken we er een smoothie bosvruchten bij of toch liever een verse jus d'orange? 'We zorgen voor een uitgebreide wisselende lunchkaart', vertelt Sabine. 'Op basis van de bestellingen en met een

gevisualiseerde boodschappenlijst in de hand, doen de leerlingen de inkopen.' Bij terugkomst wordt gecheckt of het juiste is ingekocht, of er correct is betaald en worden de producten gesorteerd. Dan gaan de leerlingen aan de slag met het bereiden van de lunch. 'Maar niet voordat ze grondig hun handen hebben gewassen.' Esmeralda is vandaag verantwoordelijk voor de salade tonijn. Ze werkt efficiënt en volgt nauwgezet het recept. Als Sabine de lunches inpakt, voert ze meteen een eindcheck uit. Eindelijk: om kwart over 12 gaan de luiken van de keuken open, worden de bestellingen opgehaald en mogen Esmeralda en de andere leerlingen de door hen bereide lunch zelf afrekenen met de 'klant'.

Sabine Pouwels en Esmeralda

'WIJ ZOEKEN DE SAMENWERKING MET SCHOLEN EN ZORGPARTNERS'

INTERGRATIEKLASSEN IN DEURNE EN HELMOND

Een van de samenwerkingen die al wat langer bestaat, is die met de praktijkschool in Deurne en het vakcollege in Helmond. Peter van Kreijl, directeur Antoon van Dijkschool: 'Een aantal jaren geleden hebben wij, met steun van het SWV Helmond-Peelland VO, het initiatief genomen om op deze scholen een integratieklas te starten. De 2 integratieklassen, waar leerlingen verblijven met capaciteiten op het snijvlak van speciaal onderwijs en praktijkonderwijs, functioneren inmiddels naar volle tevredenheid. Komend schooljaar neemt de praktijkschool in Helmond de integratieklas over van het vakcollege.

Wij ondersteunen de integratieklassen met diagnostisering van leerlingen, de Externe Dienstverlening van SSOE geeft tips en adviezen aan docenten en begeleidt individuele leerlingen. Op deze manier kunnen we leerlingen thuisnabij onderwijs bieden en ze laten integreren op een reguliere school. Een aantal leerlingen stroomt zelfs door naar een reguliere klas op de praktijkschool. 'Als je leerlingen uit hun comfortzone haalt, kunnen ze zoveel meer!'

SAMENWERKING SPECIAAL BASISONDERWIJS (SBO)

'Sbo's hebben niet altijd voldoende ondersteuning in huis voor leerlingen die zeer moeilijk leren. Gelukkig', zegt Peter 'verwijzen sbo's deze leerlingen steeds vaker al op jonge leeftijd naar onze school. Dat is een goede ontwikkeling. Als een kind namelijk pas op 10-jarige leeftijd bij ons komt, is het te laat. Het is dan al jarenlang overvraagd. Omgekeerd kijken wij ook heel goed naar het kind dat bij ons op school zit. Kunnen wij de juiste ondersteuning bieden of past het kind beter op een andere school? Het kan ook zijn dat

het kind tijdelijk bij ons verblijft maar na verloop van tijd weer terug kan naar het sbo.'

INSTROOM VAN JONGE KINDEREN

'Kinderdagcentrum Binderen en medisch kinderdagverblijf De Mikkell in Helmond bieden voorschoolse opvang aan kinderen met een ontwikkelingsachterstand. We hebben deze kinderen het liefst zo vroeg mogelijk in beeld om ze bij de start de juiste ondersteuning te kunnen bieden. Jonge kinderen met een ontwikkelingsachterstand zijn moeilijk te testen. Alleen door met hen aan de slag te gaan, kunnen we vaststellen welke ondersteuning nodig is. Het SWV Helmond-Peelland PO heeft het financieel mogelijk gemaakt om een klasje bij ons op school te starten met een aantal kinderen uit deze voorschoolse opvang. Onze leerkrachten observeren de leerlingen in het klasje en na een jaar stromen ze op de juiste manier door in ons speciaal onderwijs. Op deze manier kunnen we al in een vroeg stadium zien wat de ondersteuningsbehoefte van het kind is en wat de beste plek is. Als we bij de start een goede match maken, is dat altijd in het voordeel van het kind!'

Peter van Kreijl

NOA EN JADE KUNNEN MEEDOEN MET DE TOBII PC EYE GO

Stel je eens voor dat je vanwege een motorische beperking in een rolstoel zit, nauwelijks kunt praten en ook geen muis met je handen kunt bedienen. Hoe fijn is het dan om net zoals je klasgenoten, dezelfde werkjes en toetsen helemaal zelfstandig op de computer te kunnen maken. Dankzij de Tobii pc Eye GO kunnen Noa en Jade nu ook meedoen.

en moet Noa het geleerde gaan toepassen. We zien dus beter waar leerlingen eventueel nog hulp nodig hebben.'

Noa is op dit moment de enige leerling op de Mytylschool die de mogelijkheden van de Tobii pc Eye GO volledig beheerst. Thérèse: 'Het kost veel tijd en aandacht om de andere leerlingen te trainen maar we gaan ervan uit dat het uiteindelijk lukt.' Omdat Noa in de toekomst naar het vso gaat, zijn Thérèse en Ilse Mulder (ICT-coördinator) al druk doende om de vso-lesstof 'Tobii pc Eye GO-proof' te maken. 'Op het vso krijgt Noa natuurlijk huiswerk, dus zou ze thuis ook over een Tobii pc Eye GO moeten kunnen beschikken.

Helaas wordt dit (nog) niet vergoed door de zorgverzekeraar.'

ZELFSTANDIGHEID WORDT BEVORDERD

Thérèse is ontzettend blij dat kinderen zoals Noa en Jade niet meer van anderen afhankelijk zijn. 'Daar groeien kinderen van.' Ook kunnen ze nu, net zoals hun leeftijdsgenootjes, berichtjes op Facebook plaatsen en mailtjes versturen. 'Noa heeft al eens een mailtje naar de zorgverzekeraar gestuurd met de vraag waarom het zo lang duurde voordat er iemand naar haar kapotte rolstoel kwam kijken', lacht Thérèse. Over zelfstandigheid gesproken.....

Jade

Noa

LUXE MUIS

Voor Noa (12) en Jade (8), leerlingen van de Mytylschool, maakt de oogbesturing Tobii pc Eye GO echt het verschil. Met deze luxe 'muis' kunnen zij in principe iedere computer met hun ogen besturen. 'Kinderen met een ernstige motorische handicap zoals Noa en Jade zijn klein in aantal en vallen vaak tussen de wal en het schip', vertelt Thérèse van der Biezen, logopediste van de Mytylschool. 'Dankzij de Tobii pc Eye GO kunnen deze meisjes volwaardig en zelfstandig participeren in het onderwijs. Ze zijn geen uitzondering meer maar horen er gewoon bij.'

MET LEERSTOF MEER DE DIEPTE IN

'Zonder de Tobii pc Eye GO kunnen Noa en Jade niet zelfstandig werken en moet er steeds iemand naast hen zitten om hen te helpen met schoolwerk', gaat Thérèse verder. 'Nu krijgt Noa net als alle andere kinderen in de klas instructie van de leerkracht en gaat ze daarna zelfstandig achter haar computer aan de slag met de digitale lesstof die bij de methode hoort. We hebben ook meer zicht op haar leerprestaties. Voorheen was het leren van Noa vooral gericht op keuzes maken tussen antwoordmogelijkheden. Met de Tobii pc Eye GO kunnen we veel meer de diepte in

Hoe werkt de Tobii pc Eye GO?

De Tobii pc Eye GO is een losse module die eenvoudig op verschillende computers kan worden aangesloten en weer losgehaald. In plaats van de muis te bedienen, werkt de Tobii pc Eye GO via oogbesturingssoftware. Door het programma voor iedere leerling afzonderlijk te kalibreren, weet de software precies waar de leerlingen op het beeldscherm naar kijken. Hierdoor kunnen leerlingen acties uitvoeren zoals klikken met de muis en typen. Op de Mytylschool begeleiden Thérèse van der Biezen (logopediste) en Ilse Mulder (ICT-coördinator) de kinderen intensief in het omgaan met de Tobii pc Eye GO.

‘VERHELDEREND, PRAKTISCH EN OP MAAT’

Monique Schoenmakers van het Autisme Steunpunt Zuidoost-Brabant verzorgde een praktische op maat gemaakte scholing aan het team van Deze College, een school voor voortgezet speciaal onderwijs (vso) in 's-Hertogenbosch. De prioriteitsvraag luidde: ‘Hoe bereiden we onze leerlingen zo optimaal mogelijk voor op het reguliere mbo?’

VMBO BASIS, KADER EN THEORETISCH

Miranda van de Laar, leerkracht Deze College: ‘Wij bieden vmbo op basis-, kader- en theoretisch niveau. Onze leerlingen hebben te maken met gedrags-, psychische en/of psychiatrische problemen of een autismespectrumstoornis (ASS). Op onze school is dan ook veel aandacht voor veiligheid en de sociaal-emotionele ontwikkeling van leerlingen. Na het behalen van het diploma stromen de meeste leerlingen door naar regulier vervolgonderwijs. Voor de leerlingen die de theoretische leerweg volgen, betekent dit vaak een eerste kennismaking met regulier onderwijs. De basis- en kaderleerlingen daarentegen volgen vanaf het 3e leerjaar, 1,5 tot 2 dagen in de week hun praktijkvakken op de Bossche Vakschool, een reguliere school voor vmbo. Voor hen is dit al een mooie tussenstap ter voorbereiding op het reguliere mbo.’

VEEL VRAGEN OVER OVERSTAP

Miranda: ‘Ik geef les in de bovenbouw en dat houdt in dat ik mijn leerlingen moet voorbereiden op het mbo. Studeren is een belangrijke nieuwe fase in het leven van iedere jongere. Voor onze leerlingen is dit een extra grote stap. Hoe kunnen we ze hierop voorbereiden? Hoe kunnen we ze beter ondersteunen bij die vervolgstap? Welke vaardigheden hebben onze leerlingen nodig om te slagen op het mbo? Waar lopen ze tegenaan in het vervolgonderwijs? Begrijpt het mbo onze leerlingen? Op deze en nog veel meer vragen wilde ik graag heldere antwoorden en handvatten, niet alleen voor mij maar voor het gehele team.’

HULPVRAAG VAN LEERKRACHT

‘Op LinkedIn zag ik dat Monique een bericht van het Autisme Steunpunt Zuidoost-Brabant had gepost over een lezing ‘Autisme en de overgang naar mbo/hbo en universiteit’ vervolgt Miranda. ‘Ik heb vroeger met Monique samengewerkt, kende haar expertise en een afspraak met haar was dan ook zo geregeld.’

Monique: ‘Wat ik leuk vind, is dat de vraag om het team van Deze College te professionaliseren werd gesteld door een leerkracht. Er was vanuit de werkvloer duidelijk behoefte aan informatie, hulpmiddelen, regelingen en oplossingen. Al pratende kwamen we al gauw tot een praktische en op maat gemaakte workshop voor het gehele team.’

‘WORKSHOP
HEEFT IETS IN
GANG GEZET’

INHOUD WORKSHOP

‘Aan de hand van de door Miranda geschetste casuïstiek, ben ik de workshop gestart met het geven van informatie over autisme’, vertelt Monique. ‘Veel jonge leerkrachten die net van de opleiding komen, weten weinig tot niets over autisme. Zij ontberen de nodige basiskennis. Voor de meer ervaren leerkrachten was het fijn om hun kennis over autisme weer op te frissen.’

Daarna volgde een deel met praktische informatie, zoals: hoe vinden jongeren een mbo dat bij hen past? Monique: ‘Het is heel leuk om een mbo in Eindhoven te kiezen maar als je niet zelfstandig met de trein kunt reizen vanuit 's-Hertogenbosch, is dat geen goed idee.’ Ook is het volgens Monique een misverstand om te denken dat er nauwelijks of geen mogelijkheden zijn voor extra ondersteuning op het mbo. ‘Natuurlijk is er verschil tussen mbo's en zelfs tussen opleidingen binnen één mbo, maar er is vrijwel altijd extra ondersteuning mogelijk.’

LEERLINGEN LEREN ‘LEREN’

‘Rondom het thema ‘leren leren’ valt er voor veel scholen ook nog wel wat te winnen’, gaat Monique verder. ‘Helaas wordt er met leerlingen maar weinig gesproken over de manier waarop ze leren en wat daar nog aan te verbeteren valt. Voor een deel valt dit te verklaren door het feit dat de leerkracht zelf ook niet altijd op de hoogte is van leerstrategieën die werken. En voor een deel wordt er op scholen gewoon te weinig tijd vrijgemaakt om stil te staan bij ‘leren leren’.

Met een praktische, interactieve opdracht hebben we de leerkrachten laten inzien hoe je leerlingen optimaal kunt laten leren. ‘Leren leren’ is het leren hoe te leren. Het gaat ook om studeervaardigheden, studieplanning en de kracht van herhaling. Vertel je leerlingen elke keer weer wat de bedoeling is, wat je van ze verwacht.’

DE WORKSHOP ZET IETS IN GANG

Miranda: ‘Al met al was deze professionalisering een eyeopener voor iedereen. ‘Eindelijk, hier kan ik iets mee in mijn lessen’, hoorde ik van een aantal collega's. De workshop heeft er in ieder geval voor gezorgd dat er over zaken nagedacht en gesproken wordt. We hebben nog stappen te zetten maar ik zie nu al dat het iets in gang heeft gezet.’

SAMENWERKING MBS EINDHOVEN EN DE RUNGRAAF

LEREN VAN ELKAAR

Iedere leerling heeft recht op de juiste onderwijsplek. Dat is de kern van passend onderwijs. Maar er zijn leerlingen die niet specifiek binnen een bepaalde doelgroep passen. Zij vallen zogezegd ‘tussen de wal en het schip’. ‘Voor deze leerlingen willen wij er uiteraard ook zijn’, zegt Cindy Slegers, teamleider SO bij MBS Eindhoven.

‘Onze leerlingen hebben een leer- en een ontwikkelingsachterstand. Succeservaringen en aanmoediging zorgen ervoor dat zij zelfvertrouwen ontwikkelen om zaken zelf te doen. Onze aanpak is vooral gericht op ‘leren’. De Rungraaf ondersteunt leerlingen bij het leren omgaan met anderen en het ontwikkelen van sociaal-emotionele vaardigheden. Hun expertise ligt vooral op het gebied van gedragsproblematiek.’

RELEVANTE THEMA'S BESPREKEN MET ELKAAR

‘De laatste jaren neemt het aantal leerlingen toe dat niet meer zo specifiek bij de ene dan wel de andere groep in te delen is. Vanuit de overtuiging dat ieder kind een passende onderwijsplek verdient, zijn we dit schooljaar, met steun van het SWV Eindhoven PO, gestart met een pilotgroep. Hierin werken we

samen met De Rungraaf. Wij maken nuttig gebruik van hun deskundigheid op het gebied van gedrag en andersom leren zij veel van onze expertise. Een aantal keer per jaar is er pilootoverleg met leerkrachten, teamleiders en directie van beide scholen, het SWV en een deskundige op het gebied van ontwikkelingsachterstand en gedragsproblematiek. We bespreken relevante thema's zoals: hoe ga je om met belonen en straffen, hoe leer je kinderen een conflict op te lossen, waar komen bepaalde frustraties bij kinderen vandaan? Maar ook: hoe regelen we de overstap naar het vo?’

‘IEDERE LEERLING
HEEFT RECHT
OP DE JUISTE
ONDERWIJSPLEK’

VERSCHILLEN ZIEN EN BENOEMEN

‘Levend verlies is een verlies dat geen eindpunt kent. Je omgeving verwacht dat je met je beperking leert leven. Maar zo makkelijk is dat natuurlijk niet. Wij proberen onze leerlingen te helpen met de emotionele beleving van wat hen overkomt. Met het project levend verlies maken we dit thema bespreekbaar in de klas. We benoemen de hulpmiddelen van de leerlingen en we laten ze vertellen waarom ze een spalk, gehoorapparaat of hulprek nodig hebben. Ook laten we ze inzien dat hersenen niet bij iedereen hetzelfde werken en dat sommige leerlingen daarom moeilijker kunnen stilzitten. We laten ze verschillen zien en benoemen ze. Wat kun je niet én wat kun je wel? Leerlingen zeggen bijvoorbeeld: ik kan niet stilzitten maar wel heel hard rennen of ik kan niet lopen maar wel heel goed lezen.’

ERVARINGS CIRCUIT

‘Wat betekent het als je alleen maar rechtop kunt staan met behulp van een statafel? Hoe voelt het als je weinig zicht hebt? Hoe lastig is het om je te concentreren als je op een wiebelkussen staat dat je uit balans brengt? Via een ervaringscircuit laten we de leerlingen beleven hoe een andere beperking voelt. Maar ook: wat zijn de verschillen met de Mytylschool en de school van je broertje of zusje? Hier staan bijvoorbeeld veel hulpmiddelen op de gang en de gang is veel breder dan op een reguliere school. En we hebben verzorgingsruimtes met liften en in hoogte verstelbare bedden. We benoemen de verschillen en vertellen waarom dat nodig is. Dan ontstaat er vanzelf een gesprek.’

MEER BEGRIP VOOR ELKAAR EN VOOR ZICHZELF

‘We denken allemaal dat het voor leerlingen duidelijk is waarom de ene leerling een spalk heeft en de andere leerling weer een ander hulpmiddel. Maar dat is niet zo. We merken dat ze door het benoemen van de beperkingen en de verschillen meer begrip krijgen voor elkaar. We houden de leerlingen een spiegel voor. Ze begrijpen dat ze soms bepaalde gevoelens hebben maar dat die ook weer weggaan. Dat zet ze aan het denken. Hun zelfbeeld neemt toe. Zo brengen ze niet alleen meer begrip op voor elkaar maar hebben ze ook meer begrip voor zichzelf.’

LEVEND VERLIJES

‘Hoe ga je om met een lichamelijke of meervoudige beperking als je er elke dag mee te maken hebt? Welke gevoelens brengt dat met zich mee voor onze leerlingen? En hoe kunnen we deze gevoelens bespreekbaar maken in de klas?’

‘Onze leerlingen worden elke keer weer geconfronteerd met hun beperkingen’, vertelt Erica School, leerkracht op de Mytylschool in Eindhoven. ‘Ze komen steeds nieuwe dingen in hun leven tegen die ze niet kunnen. Dat brengt gevoelens van verdriet, onmacht en soms ook woede met zich mee. Het is vergelijkbaar met een rouwproces, alleen kunnen ze het niet afsluiten. Onze leerlingen moeten leren omgaan met een levend verlies.’

MYTYLSCHOOL EN BLIXEMBOSCH

ÉÉN-KIND-ÉÉN-PLAN

‘Wij werken nauw samen met het naast onze school gelegen revalidatiecentrum Blixembosch. Leerlingen gaan hier onder schooltijd heen voor één of meerdere therapieën. Samen met de professionals van Blixembosch werken we aan de ontwikkeling van onze leerlingen vanuit één plan. En dat werpt zijn vruchten af’, zegt Heidi Rulkens, leerkracht op de Mytylschool in Eindhoven.

GROOT OVERLEG

‘Wij hebben 2 keer per jaar groot overleg met Blixembosch. Samen met de revalidatiearts, de fysiotherapeut, de ergotherapeut, de logopedist, maatschappelijk werk en de ouders bespreken we hoe het met de leerling gaat, of de gestelde doelen zijn gehaald en waar we nog aan kunnen werken. We stemmen in dit overleg ook af welke en hoeveel therapie de leerling de komende periode krijgt. En er worden prioriteiten gesteld want het moet, naast wat we allemaal hier op school doen, wel te behappen zijn voor de leerling.’

AANPAK BIJ IEDEREEN HETZELFDE

‘Voor de kinderen is het fijn en effectief als de aanpak bij iedereen hetzelfde is. Als de ergotherapeut de leerling leert om zelf de jas uit te doen, dan vertellen zij ons hoe de leerling dat het beste kan doen. Wij kunnen de leerling dan op de goede manier helpen of juist een stapje terug doen. Hetzelfde geldt voor transfers van bijvoorbeeld looprek naar (rol) stoel, rolstoel naar verzorgingsbed en van looprek naar fiets. Het is belangrijk dat de leerling dit door iedereen - therapie, ouders en wij - op dezelfde manier aangeleerd krijgt.’

INTENSIEVE SAMENWERKING MET OUDERS EN MET BLIXEMBOSCH

Een ander essentieel punt van één-kind-één-plan is dat de ouders een belangrijke inbreng hebben. Wat vinden ouders belangrijk, waar kunnen we hun kind de komende periode het beste mee helpen? ‘Als zij vinden dat ‘leren lopen’ prioriteit moet hebben, dan wordt er meer fysiotherapie gegeven en werken wij, in samenspraak met de fysiotherapeut, ook hieraan op school.’

Uiteraard is er veelvuldig tussentijds overleg met school, ouders en therapeuten. ‘Op ons verzoek komen de professionals van Blixembosch regelmatig in de klas kijken om vast te stellen hoe het met de leerling gaat en of er nog verbeterpunten zijn. De intensieve samenwerking met Blixembosch en de één-kind-één-plan aanpak heeft heel veel voordelen voor de ontwikkeling van de leerling.’

‘ÉÉN-KIND-ÉÉN-PLAN HEEFT VEEL VOORDELEN VOOR DE ONTWIKKELING VAN DE LEERLING!’

OP HET ATC ONTDEKKEN JONGEREN WAAR HUN KWALITEITEN LIGGEN

Op het ATC (Arbeids Transitie Centrum) leren leerlingen van SSOE samenwerken met leerlingen van andere vso-scholen en oefenen ze arbeids- en werknemersvaardigheden. Jongeren ontdekken waar hun kwaliteiten, vaardigheden en interesses liggen.

OP TIJD KOMEN EN OMGAAN MET COLLEGA'S

In het ATC-bedrijfspanndat is gevestigd op het Science Park in Eindhoven, voeren leerlingen werkzaamheden uit op het gebied van productie, techniek, catering, facilitair en groen. Deze werkzaamheden doen de

leerlingen in opdracht van verschillende bedrijven. Door ze kennis te laten maken met verschillende arbeidsvaardigheden leren ze wat de werkzaamheden inhouden en waar hun interesse ligt. Sommigen vinden bijvoorbeeld seriematig werk heel fijn om te doen en doen dit heel goed en zorgvuldig, anderen

vinden het demonteren van computers veel uitdagender en leuker. Ook leren ze werknemersvaardigheden zoals 'op tijd komen' en 'omgaan met collega's'. De leerlingen ontmoeten hier jongens en meisjes van andere scholen. Met name dit is een belangrijke meerwaarde van het ATC.

WAARDEVOLLE VOORBEREIDING

Iedere leerling die op het ATC komt werken, krijgt een uitgebreide intake. Dan worden de Melba-items (leerdoelen) gedefinieerd en vastgelegd. De eerste 10 weken werken de jongeren op het ATC, daarna gaan ze op

praktijkoriëntatie bij bedrijven. Dit zijn de eerste stappen die ze zetten op de arbeidsmarkt. De leerling wordt vanuit de school begeleid door een arbeidstoeleider en op het ATC begeleiden de werkbegeleiders de jongeren. De arbeidstoeleider en de werkbegeleider evalueren steeds de ontwikkeling van de leerling en de stappen die gemaakt worden in de Melba-items. Het ATC is op deze manier een waardevolle voorbereiding op de vervolgstap richting stage en betaald werk, danwel arbeidsmatige dagbesteding.

ATC is een onderdeel van SSOE en Vitus Zuid

Fauad (19), leerling Zuiderbos

Fauad werkt op dinsdag- en woensdagochtend en op vrijdag op het ATC. Vooral op vrijdag is hij in zijn sas omdat hij dan 'techwerk' mag doen. Leerlingen leren dan technische vaardigheden en voeren diverse opdrachten uit met hout, kunststof, metaal en textiel. Zelfstandig producten van hout maken vindt hij het allerleukst. Als Fauad bezig is met de houtbewerkingsmachine, werkt hij zeer geconcentreerd. Hij luistert goed naar de aanwijzingen van zijn begeleider. 'Het is een snelle leerling die als enige met de afkortzaag mag werken.' Op 13-jarige leeftijd is Fauad samen met zijn ouders en broertjes en zusjes vanuit Somalië naar Nederland gekomen. Hij heeft selectief mutisme; begrijpt heel goed wat er gezegd wordt maar kiest ervoor niet te praten. Het niet-praten vormt geen belemmering in de omgang met anderen. 'Iedereen werkt graag met Fauad samen, hij is vriendelijk en sociaal en kan heel goed voordoen hoe je bepaalde werkzaamheden het beste kan uitvoeren. Hij overziet het proces, weet welke stappen er gezet moeten worden en wat de beste manier van aanpakken is. We zien hem elke dag groeien.'

Sanne aan het werk op het ATC

Aya (16) en Sanne (15), leerlingen MBS Eindhoven

Aya en Sanne zitten beiden in dezelfde groep op MBS Eindhoven. Sinds Aya op deze school zit, zijn ze hartsvriendinnen. Ze vinden het dan ook maar wat fijn dat ze op maandag en dinsdag allebei op het ATC zijn. Sanne komt altijd met de bus naar het ATC terwijl Aya de bus afwisselt met de fiets. De eerste 10 weken op het ATC zitten erop en ze hebben inmiddels kennism gemaakt met alle voorkomende werkzaamheden. Het in- en ompakken van producten en het vouwen van dozen vinden ze het allerleukst. Het inpakken van bouten en moeren heeft hun voorkeur. 'Het maakt echt verschil welk product je inpakt.' Ze hebben de afgelopen tijd hard aan hun doelen gewerkt. Zo stelt Sanne voortaan vragen als ze een opdracht niet goed snapt en heeft Aya vooral geleerd om de hele dag productief te zijn en duidelijk aan te geven wat ze wel en niet wil. Vandaag beginnen ze aan hun praktijkoriëntatie. Sanne gaat bij Prénatal werken en Aya bij Beauty XL. Ze zijn een beetje zenuwachtig voor de eerste ontmoeting met hun nieuwe 'werkgever' maar denken niet dat de werkzaamheden een probleem vormen. 'We hebben veel geleerd op het ATC en zijn klaar voor de volgende stap.'

Kasper (17), leerling MBS Eindhoven

Op zijn huidige school, MBS Eindhoven, heeft Kasper het naar zijn zin. 'Het is een fijne school, er is veel rust en ze hebben echt aandacht en tijd voor je, net zoals op het ATC.' Dat is belangrijk omdat Kasper het soms wat moeilijk heeft. Momenteel oefent hij om met de fiets vanaf school naar het ATC te komen. Op woensdagochtend is Kasper op het ATC voor arbeid en op vrijdag voor 'techwerk'. Het seriematige werk vindt hij 'best leuk'. 'Ligt aan het soort product.' Maar het demonteren van machines heeft zijn voorkeur. 'De onderdelen die hergebruikt kunnen worden zoals bouten, schroeven, elektronica en kabels, bewaren en sorteren we voor de verkoop. Bij 'techwerk' leren we assembleren, meten, verschillende technieken en werkvolgorde bepalen. We maken bijvoorbeeld fotolijstjes en vogelhuisjes van hout. Elke keer weer iets anders. Ik vind het fijn op het ATC: het is rustig en je werkt met leerlingen die je niet kent. We leren veel over gereedschap en technische vaardigheden. Dit past echt bij mij, ik wil later een technisch beroep.'

SSOE OOK ACTIEF IN LIMBURG

SWV Weert-Nederweert PO, het kleinste samenwerkingsverband in Nederland, heeft een duidelijke missie: zoveel mogelijk leerlingen behouden in de reguliere scholen. Voor leerlingen die extra ondersteuning nodig hebben, zijn er passende arrangementen. De coördinatie van het arrangeren ligt in de deskundige handen van Ellen van Gestel. 'Bij de inzet van extra ondersteuning is de vraag altijd leidend. Wat heeft de leerling, de leerkracht of het team op dit moment nodig?'

De medewerkers van het bestuursbureau SWV Weert-Nederweert PO, van links naar rechts: Ellen van Gestel (coördinator leerlingondersteuning), Co de Custer (interim-directeur) en Marjos Metsemakers (coördinator toelaatbaarheidsverklaringen).

IOT

‘Passend onderwijs realiseren we in de eerste plaats op de scholen’, vertelt Co de Custer, interim-directeur van het SWV Weert-Nederweert PO. Het inzetten van middelen en diensten voor extra ondersteuning wordt dan ook zoveel mogelijk door de scholen zelf georganiseerd via het zogenaamde Intern Ondersteunings Team (IOT). ‘In het IOT zitten professionals van de diverse schoolbesturen waaronder intern begeleiders en orthopedagogen. Aanvragen voor extra ondersteuning binnen het regulier onderwijs worden bij het IOT ingediend en ook door hen beoordeeld.’

VRAAG IS LEIDEND

Iedere maandagmiddag sluit Ellen aan bij het reguliere overleg van het IOT. Mocht het IOT de vraag naar specifieke ondersteuning bij een van de scholen niet kunnen invullen, dan wordt de vraag bij Ellen neergelegd. Als coördinator leerlingondersteuning is Ellen als het ware de verbindende schakel tussen het IOT, het s(b)o en het SWV Weert-Nederweert PO. ‘Ik pak de vraag met mijn collega Marjos Metsemakers op (coördinator toelaatbaarheidsverklaringen voor het s(b)o) en we bekijken samen met het IOT wat er op dat moment nodig is. Bij de inzet van expertise staat de vraag van de leerling, de leerkracht of het team altijd voorop. Of het nu gaat om een leerling met epilepsie, autisme of gedragsproblemen: niet de specifieke beperking is leidend maar de vraag.’

ELLEN IS ONAFHANKELIJK

‘Wanneer we duidelijk hebben wat de vraag is, maken we afspraken over de benodigde inzet, de frequentie, duur en intensiteit en plannen we evaluatiemomenten in. Als het SWV beslist dat we een arrangement ook daadwerkelijk gaan inzetten, ga ik op zoek naar de juiste ondersteuning’, gaat Ellen verder. ‘Hierbij kan ik putten uit een netwerk van vertrouwde en gecertificeerde aanbieders.’ Co: ‘Los van Ellens grote netwerk en haar deskundigheid is vooral haar onafhankelijkheid een extra pre. Ellen is niet in dienst bij een van de schoolbesturen en oordeelt objectief over de kwaliteit van de geleverde diensten.’

COMPLEXE PROBLEMATIEKEN

Ellen vervolgt: ‘Het IOT doet een beroep op ons als het gaat om complexe, samengestelde problematieken. Een kind kan bijvoorbeeld op 8-jarige leeftijd door de leerplichtambtenaar worden vrijgesteld van onderwijs en 3 jaar geen onderwijs hebben. Maar na verloop van tijd komt onherroepelijk de vraag: hoe nou verder? Vanzelfsprekend kan deze leerling op 11-jarige leeftijd niet naar groep 7. In dit soort gevallen doet het IOT een beroep op mij.’

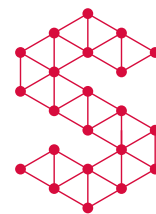
Co: ‘Onze opvatting is sowieso dat het afgeven van fulltime vrijstellingen niet verstandig is. We moeten ervoor zorgen dat kinderen koste wat kost naar school gaan, ook als is het maar één ochtend in de week.’

SAMENWERKING MET SSOE IS PRETTIG

Een van de aanbieders op wie Ellen regelmatig een beroep doet, is de Externe Dienstverlening van SSOE. ‘Het is een enthousiast team van professionals met veel kennis en deskundigheid op het gebied van motoriek, leerproblemen, autisme en gedragsproblematiek. De lijntjes met hen zijn kort en de samenwerking verloopt altijd vloeiend en prettig.’ Ook in het geval van de leerling die 3 jaar onderwijs heeft gemist, heeft Ellen de ondersteuning van de Externe Dienstverlening van SSOE ingezet.

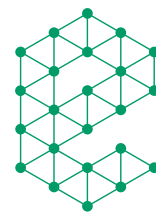
Co: ‘Wat heeft het kind op dit moment nodig? Daar kijkt Ellen goed naar. Uiteraard blijven wij de ondersteuning goed monitoren en bouwen we die af zodra het kan.’ Ellen: ‘Onze opdracht is immers om kinderen uiteindelijk zelf weer hun weg te laten vinden.’

SSOE

**stichting
speciaal
onderwijs &
expertisecentra**

SSOE Bestuursbureau
Venetiëstraat 43
5632 RM Eindhoven
088 214 01 01
ssoe.nl

**externe
dienstverlening**

ED is een onderdeel van
Stichting Speciaal Onderwijs &
Expertisecentra (SSOE)

Externe Dienstverlening
Toledolaan 4
5629 CC Eindhoven
040 241 01 00
externedienstverlening.nl

**autisme
steunpunt**

Autisme Steunpunt
Zuidoost-Brabant
Eindhoven
088 214 01 02
autismesteunpunt.nl

Arbeids Transitie Centrum (ATC)
Science Park Eindhoven 5080
5692 EA Son
088 214 01 03
ssoe.nl

Mytyschool Eindhoven
Toledolaan 4
5629 CC Eindhoven
040 241 81 81
mytyschooleindhoven.nl

MBS Eindhoven
Venetiëstraat 43
5632 RM Eindhoven
040 251 58 59
mbseindhoven.nl

Expertisecentrum
Antoon van Dijkschool Helmond
Berkveld 19
5709 AE Helmond
0492 516 335
antoonvandijkschool.nl

Samen maken wij onderwijs passend!